

LUCREZIO NELLA MEMORIA DEGLI ANTICHI E DEI MODERNI.

Napoli, Istituto Italiano per gli Studi Filosofici

Le relazioni difficili: Cicerone e Lucrezio

Antonella Borgo (7 maggio 2024)

1. Cicerone, *ad Quint. fr.* 2, 9, 3 (14 SB): *Lucreti poemata ut scribis ita sunt, multis luminibus ingeni, multae tamen artis. sed cum veneris. virum te putabo si Sallusti Empedoclea legeris; hominem non putabo.*
2. Gerolamo, *chron.* a. Abr. 1923 (94 a.C): *Titus Lucretius poeta nascitur. Qui postea amatorio poculo in furorem versus, cum aliquot libros per intervalla insaniae conscripsisset, quos postea Cicero emendavit, propria se manu interfecit anno aetatis XLIV.*
3. Cornelio Nepote, *Att.* 12,4 *idem L. Iulium Calidum, quem post Lucreti Catullique mortem multo elegantissimum poetam nostram tulisse aetatem vere videor posse contendere, neque minus virum bonum optimisque artibus eruditum, ... expedit.*
4. Cic. *Tusc.* 2, 6-7: *Sed eos, si possumus, excitemus, qui liberaliter eruditi adhibita etiam disserendi elegantia ratione et via philosophantur. Est enim quoddam genus eorum qui se philosophos appellari volunt, quorum dicuntur esse Latini sane multi libri; quos non contemno equidem, quippe quos numquam legerim; sed quia profitentur ipsi illi qui eos scribunt se neque distincte neque distribute neque eleganter neque ornate scribere, lectionem sine ulla delectatione neglego.*
5. Cicerone, *fam.* 15, 16, 1-2 (215 SB): *fit enim nescio qui ut quasi coram adesse videare cum scribo aliquid ad te, neque id κατ'εἰδ<ώλ>ων φαντασίας, ut dicunt tui amici novi, qui putant etiam διανοητικὰς φαντασίας spectris Catianis excitari. nam, ne te fugiat, Catius Insuber Ἐπικούρειος, qui nuper est mortuus, quae ille Gargettius et iam ante Democritus εἶδωλα, hic spectra nominat. his autem spectris etiam si oculi possent feriri, quod <pup>ulis ipsa incurrunt, animus qui possit ego non video; doceas tu me oportebit cum salvus veneris.*
6. Cicerone, *fam.* 15, 19, 1; 2 (216 SB): *Non mehercule in hac mea peregrinatione quicquam libentius facio, quam scribo ad te; videor enim cum praesente loqui et iocari. nec tamen hoc usu venit propter spectra Cati<a>na; pro quo tibi proxima epistula tot rusticos Stoicos regeram, ut Catium Athenis natum esse dicas [...] ipse enim Epicurus, a quo omnes Catii et Amafinii, mali verborum interpretes, proficiscuntur, dicit...:*
7. Cicerone, *Tusc.* 4, 6: *illius verae elegantisque philosophiae ... nulla fere sunt aut pauca admodum Latina monumenta sive propter magnitudinem rerum occupationemque hominum, sive etiam quod imperitis ea probari posse non arbitrabantur, cum interim illis silentibus C. Amafinius extitit dicens, cuius libris editis commota multitudo contulit se ad eam potissimum disciplinam...*

8. Cicerone, *Tusc.* 1, 5: *Philosophia iacuit usque ad hanc aetatem nec ullum habuit lumen litterarum Latinarum; quae inlustranda et excitanda nobis est.*
9. Lucrezio 5, 335-337: *denique natura haec rerum ratioque repertast / nuper, et hanc primus cum primis ipse repertus / nunc ego sum in patrias qui possim uertere uoces.*
10. Cicerone, *Ac.*1, 2, 5-6: *Vides... non posse nos Amafinii aut Rabirii similes esse, qui nulla arte adhibita de rebus ante oculos positus vulgari sermone disputant, nihil definiunt nihil partiuntur nihil apta interrogatione concludunt nullam denique artem esse nec dicendi nec disserendi putant; nos autem praeceptis dialecticorum et oratorum etiam, quoniam utramque vim virtutem esse nostri putant, sic parentes ut legibus verbis quoque novis cogimur uti...*
11. Quintiliano, *inst.* 3, 1, 4: *Qua ratione se Lucretius dicit praecepta philosophiae carmine esse complexum; namque hac, ut est notum, similitudine utitur: ac veluti pueris...*

Bibliografia

- Y. Benferhat, *Cives Epicurei. Les épicuriens et l'idée de monarchie à Rome et en Italie de Sylla à Octave*, Bruxelles 2005
- A. Borgo, *Cattivi traduttori, politici indecisi: su un caso di (mancato) bilinguismo nelle epistole di Cicerone (fam. 15, 16 e 19)*, in *Studi greci e latini per Giuseppina Matino*, a cura di F. Conti Bizzarro, M. Lamagna, G. Massimilla, Napoli 2020, pp. 33-43
- L. Canfora, *Le première réception de Lucrèce a Rome*, in *Le jardin romain. Epicurisme et poésie à Rome. Mélanges offerts à Mayotte Bollack*, ed. by A. Monet, Lille 2003, pp. 43-50
- L. Canfora, *Vita di Lucrezio*, Palermo 1993
- C.J. Classen, *Poetry and Rhetoric in Lucretius*, TAPhA 99, 1968, pp. 77-118
- G. D'Anna, *Alcuni aspetti della polemica antiepicurea di Cicerone*, Roma 1965
- T. Dorandi, *Lucrèce et les Épicuriens de Campanie*, in *Lucretius and his Intellectual Background: Proceedings of the Colloquium, Amsterdam, 26-28 June 1996*, ed. by, al Background, ed. by K.A. Algra, M.H. Koenen and P.H. Schrijvers, Amsterdam 1997, pp. 35-48
- M. Gale, *Lucretius*, in *The Oxford Handbook of Epicurus and Epicureanism*, ed. by Ph. Mitsis, Oxford 2020, 430-455
- M. Gale, *Lucretius and Previous Poetic Traditions*, in *The Cambridge Companion to Lucretius*, ed. by S. Gillespie and Ph. Hardie, Cambridge 2007, pp. 59-75

- G. Garbarino, *Roma e la filosofia greca dalle origini alla fine del II secolo a.C.*, Torino 1971
- T. Gargiulo, *Aspetti della polemica antiepicurea di Cicerone. Il Laelius de amicitia*, in *Elenchos* 1, 1980, pp. 292-332
- Ph. Hardie, *Lucretius and Later Latin Literature in Antiquity*, in *The Cambridge Companion to Lucretius* cit., pp. 111-127
- G.L. Hendrickson, *Cicero's Judgment of Lucretius*, *AJPh* 22, 1901, pp. 438-439
- H.M. Howe *Amalfinius, Lucretius, and Cicero*, *AJPh* 72, pp. 57-62
- G. O. Hutchinson, *The Date of De Rerum Natura*, *CQ* 51, 2001, pp. 150-162
- E.J. Kenney, *Lucretian Texture: Style, Metre and Rhetoric in the De rerum natura*, in *The Cambridge Companion to Lucretius*, Cambridge 2007, pp 92-110
- E.J. Kenney, *Doctus Lvcretius*, *Mnemosyne* 23, 1970, pp. 366-392
- C. Lèvy, *Cicero*, in *The Oxford Handbook of Epicurus and Epicureanism* cit., pp. 476-486
- E. Malcovati, *Cicerone e la poesia*, Pavia 1943
- S. Maso, *Cicero's Philosophy*, Berlin-Boston 2022
- S. Maso, *Capire e dissentire. Cicerone e la filosofia di Epicuro*, Napoli 2008
- W.A. Merrill, *Cicero's Knowledge of Lucretius Poem*, *University of California Publications on Classical Philology* 2, 1909, 35-42
- C. Murley, *Cicero's Attitude Toward Lucretius*, *CPh* 23, 1928, pp. 289-291
- D. Nardo, *Spectra Catiana (Cic. fam. 15, 16)*, in *Dignam dis, a Giampaolo Vallot. Silloge di studi suoi e dei suoi amici*, Venezia 1972, pp. 143-145
- U. Pizzani, *Il problema della presenza lucreziana in Cicerone*, *Ciceroniana On Line*, 5(5). <https://doi.org/10.13135/2532-5353/1194>, pp. 173-188
- J. Préaux, *Le jugement de Cicéron sur Lucrèce et sur Salluste*, *RBPh* 42, 1964, 57-73
- G.C. Pucci, *Echi lucreziani in Cicerone*, *SIFC* 38, 1966, pp. 70-132
- A. Schiesaro, *Lucrezio, Cicerone, l'oratoria* *MD* 19, 1987, pp. 29- 61
- D. Sedley, *Lucretius and the Transformation of Greek Wisdom*, Cambridge 1998
- A. Traina, *Lucrezio e la "congiura del silenzio"*, in *Poeti latini (e neolatini). Note e saggi filologici*, Bologna 1975, pp. 81-91 (già in *Dignam dis (a G. Vallot)*, Venezia 1972, pp. 159-168)
- H. Wheatland Litchfield, *Cicero's Judgment on Lucretius*, *HSPH* 24, 1913, pp. 147-159